

Krat Yu. The phenomena of "Another" in the existential philosophy J.-P. Sartre.

The article presents an analysis of the phenomena of the «Another» in the context of the teachings of J.-P. Sartre in its constitutive aspects. It was revealed that the investigation of this phenomena in the philosophical concept of J.-P. Sartre, perhaps in the epistemological, existential, somatic and personalistic aspects.

Keywords: «Other», the being-for-others, factuality, self-alienation, self-awareness, freedom, objectification.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 304

Н. Ю. Кривда

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРЕХІДНІ ПРОЦЕСИ В КУЛЬТУРІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Перехід як культурна епоха є історично обумовленою цілісністю культурних цінностей та феноменів, що знаходиться між стійкими типами культури в стадії її динаміки з притаманними їй системотворчими змінами даних цінностей, процесів та феноменів, з невизначеністю подальшої динаміки. Аналіз культурної динаміки вимагає необхідність використання в якості критеріїв структурування системи інваріантів культурної цілісності. До таких інваріантів відносимо соціально значущі та прийнятні з точки зору соціального досвіду цінності людини і суспільства; суб'єкта/суб'єктів культуротворення та їх діяльність у якості таких; методи трансляції культурної інформації, інструменти соціокультурного досвіду; семіосферу культури. Методологічними принципами осмислення переходу є: діахронний аналіз (взаємодія минулого, сучасного, майбутнього), синхронний аналіз (міжкультурна взаємодія) та персоналістичний аналіз (комунікативне смислове поле культури як взаємодія суб'єктивного та об'єктивного).

Ключові слова: культура, перехідний тип культури, культурні інваріанти, методологія вивчення переходу.

Осмислення культури, а особливо її сучасного стану, потребує різнобічного висвітлення динаміки та сутності культуротворення. Актуальними в гуманітарних наукових практиках видається проблематизація не стільки емпіричного поля, скільки методологічного каркасу. Культурологічні дослідження, перетнувши границі професійної теоретичної рефлексії, мають на меті науково-практичні завдання – наповнення конкретним змістом теоретичних парадигм вітчизняної культури, вироблення адекватних форматів соціокультурного розвитку в умовах кризи раціональності, розробка прийнятних методів культурної інтерпретації та міжпоколінної трансляції художнього досвіду, формування повноцінного культурного поля, що включає культурні ціннісні системи різних генерацій у якості об'єкта дослідження.

Останнє десятиліття українська культура переживає стан, який можна визначити як «трансформаційний», «граничний» або «перехідний». Вже сам факт насиченості дискурсу такими синонімами є свідченням напружених спроб щодо осмислення цього соціокультурного явища. Ще декілька десятиліть тому перехідні стани не визнавалися необхідними фазами розвитку культури. Поступово, під впливом теорії систем, синергетики, теорії інформації все більше уваги приділяється тому, щоб визнати значущість перехідних станів культури та розкрити їх сутність. Дослідники рахуються зі специфікою перехідного періоду, що полягає не тільки в тому, що перетворюється вся світова система, скільки в тім, що вітчизняне суспільство знаходиться у високоактивній фазі соціокультурних перетворень. В такій фазі нерівноважність та нестабільність соціокультурної системи близькі до стану, визначеного І. Пригожином як «динамічний хаос».

Сьогодні усвідомлюється той факт, що історія культури є не просто послідовною зміною етапів, але репрезентує собою складний нелінійний рух, який відбувається на різних феноменологічних рівнях, у різних аксіологічних просторах культури. На нашу думку, значущим моментом в осмисленні культурно-історичного процесу є прояв такої тенденції як заміна стабільних культурних епох/періодів/станів на перехідні. Системний підхід, що декларується як найбільш поширений в культурологічному пізнанні, актуалізує тематику складного, багаторівневого нелінійного розвитку культури, зміни культурно-історичних типів, культурних парадигм, вияву цивілізаційних зрушень, культурних розломів і виявляє феномен існування специфічних ситуацій переходу від однієї культурної цілісності до іншої. Це потребує аналізу такого способу організації життєдіяльності, де б збереження завоювань світової цивілізації не руйнувало етичні та естетичні цінності, а специфічність переходу виділялася би за антропними, а не метафізичними чи природними характеристиками. Така ситуація в культурі має власні складні, своєрідні, протилежні характеристики і може розглядатися як особливий перехідний стан культури або «перехідний тип культури» (М. Каган), у якому з граничною наочністю, в концентрованому вигляді, виявляються динаміка та внутрішня логіка розвитку культури.

Історично культура розглядалась не в своїй цілісності, а в автономних проявах, що призводило до розкладання філософії культури на окремі дисципліни. Найчастіше розглядався певний історичний тип культури, прикладом можуть слугувати роботи К. Леві-Брюля та К. Леві-Строса з архаїки та міфосвідомості, або роботи Й. Хейзінги

чи О. Гуревича щодо культури епохи Середньовіччя. Даючи окремі характеристики перехідного від Середньовіччя до Ренесансу періоду, Хейзінга, наприклад, пише «В саду середньовікової мислі, серед густих зарослей старих посадок класицизм пробилася на світ далеко не сразу. Вначале — это лишь формальные элементы фантазии. Новое, огромное вдохновение проявляется позже, но и тогда дух и формы выражения, которые мы привычно рассматриваем как наследие Средневековья, вовсе не отмирают. ...новое приходит как некая внешняя форма до того, как оно становится действительно новым по духу. ...Новый дух и новые формы не совпадают друг с другом. ... идеи грядущего времени находят свое выражение, будучи облачены в средневековое платье...» [12, с. 312-312; 321].

Значний масив складають роботи історико-типологічного напрямку – М. Данілевський, П. Сорокін, А. Тойнбі, О. Шпенглер,. Знімаючи шляпу перед величезною роботою, проведеною класичними авторами, відзначимо, що у багатстві феноменальних форм розчинялась сутність інваріантності культури. Глибокі ідеї щодо особливостей перехідних епох знаходимо в роботах С. Аверінцева [1], В. Біблера [3], М. Мамардашвілі, М. Моїсеєва, Ю. Лотмана, Б. Успенського. Розкриваючи сутність культури, М. Каган розглядає мистецтво як центральну підсистему культури та форму її самосвідомості, в той час як науку та філософію вважає її свідомістю. Культура розглядається не як сума способів та продуктів діяльності чи форм організації культурних інститутів, а як складна високоорганізована метасистема, здатна до саморозвитку та самоналаштування. Культурна типологія та соціокультурна динаміка були предметом дослідження М. Вебера, Л. Гумільова, Б. Маліновського, Ф. Ніцше, Л. Уайта, К. Ясперса. Проблема «епох культурного переходу» хвилювала А. Сен-Сімона, який виділяв нормально функціонуючі системи (органічні) та перехідні (критичні). Конкретно-історичні Культури перехідного типу досліджувалися О. Лосевим (пізня Античність, Ренесанс), Л. Баткіним (італійський Ренесанс), М. Бахтіним (Середньовіччя та Ренесанс), Й. Хейзінгою [12], Х. Ортегой-і-Гассетом (масова культура) тощо. Усвідомлення переходу до нового соціокультурного стану у ХХ столітті стало предметом робіт Р. Арона, О. Тоффлера, С. Хандінгтона. Відзначимо роботи таких дослідників, як А. Ахієзера, Е. Баллера, В. Іноземцева, Л. Іонина, Є. Князєвой та С. Курдюмова, І. Кондакова, Т. Куна, В. Степіна, А. Флієра, Ю. Яковца. Так, наприклад А. Ахієзер [2] наголошує на значенні такого дослідження для російської дійсності, оскільки загальнокультурний перехідний стан накладається на аналогічний стан у цивілізаційному масштабі. Більше того, багатьма сучасними російськими дослідниками й російська культура характеризується як принципово гранична (А. Ахієзер [2], І. Кондаков [6] та ін.).

Певні протиріччя пов'язані з множинністю теоретично-методологічних основ у дослідженні культури, а тому, відповідно, й в осмисленні динаміки культури та перехідних станів у культурно-історичному процесі – культурологічне знання, на нашу думку, не виявляє єдиної системи, цілісної наукової парадигми – в ньому стикаються та співіснують поза ієрархією так звані класичні, некласичні й пост-некласичні методології, інтерпретації та методи дослідження культури. Метою даного дослідження є спроба теоретико-методологічного аналізу особливостей перехідної епохи в культурі, що розглядається як система, з визначенням інваріантів розвитку культури та перспективних методологій дослідження «переходу» .

Традиційно поняття перехідності та сутолосна з ним термінологічна область розроблялась в сфері економіки та політичної теорії. В науковій політологічній літературі поширений поділ на тоталітарний, плюралістичний і перехідний типи політичної культури. Тоталітарна тип політичної культури вимагає принципової односторонності соціального, економічного та духовного життя суспільства, винищення ідеологічного, наукового та художнього розмаїття, відсутність свідомого громадянського суспільства, тотального контролю над особистістю в усіх сферах життєдіяльності, згорання прав і свобод людини. Натомість плюралістичний тип політичної культури стверджує розгалуженість усіх форм економічного, ідеологічного, соціокультурного буття, свободу вибору в границях закону, вільну конкуренцію, плекання прав і свобод людини. Перехідний (від тоталітарного до плюралістичного) тип політичної культури поєднує в собі «атавізми» старої тоталітарної системи та «ферменти» нового багатовимірного політичного стану, він, вважають політологи, притаманний переважній більшості постсоціалістичних країн, у тому числі Україні.

Вдається до аналізу перехідності і економічна наука. Основою перехідних станів в економіці є зміна способу виробництва, що веде до зміни соціальних зв'язків у суспільстві. Перехід від аграрного до індустріального суспільства означає перехід від землі як основного засобу виробництва до капіталу. Відповідно, особиста залежність та патріархально-общинні зв'язки аграрного суспільства трансформуються у грошово-ринкові, речові відносини, що відповідають індустріальному типу. Зміни в економіці стають і причиною, і результатом перехідного періоду. Саме економіка визначає своєрідний «проміжний» стан суспільства. Закономірностями перехідної економіки стають, в першу чергу, особлива неврівноваженість системи, що полягає не у поверненні економіки до попереднього, врівноваженого стану, а у

посиленні нестійкості існуючої системи, з тим щоб вона згодом поступилась місцем іншій економічній системі. Перехід має бути неминучим, якісно новий стан економіки виключає повернення до попереднього. Зміна типу економіки контраверсивна – нові, прогресивні способи виробництва, економічні моделі, цінності та механізми «сперечаються» зі старим, регресивним. Багаторівневність, об'єктивна ускладненість та тривалість подібних економічних перетворень призводить до народження особливих перехідних економічних форм, що поєднують старі та нові принципи та структури, що часто виглядають «економічними потворами», їх існування суперечить здоровому глузду. Проте без таких «мутантів» перехід не може здійснитися – вони виконують адаптивну функцію, привчаючи економічну систему та суспільство до нового, що, власне лякає, руйнуючи старий економічний лад та звички.

Чим же характеризується перехідна доба в культурному процесі? Перехідний стан культури у самому загальному визначенні – це такий фрагмент культурно-історичного процесу, коли наявна культурна дійсність пододала межі попереднього, якісно окресленого культурного стану (типу культури), але ще не набрала критичної маси специфічних рис цілісності нового типу, нового системного рівня, та не може бути ідентифікована як визначена та самототожна нова якість. Перехідний тип культури передбачає наявність історично обумовленої сукупності культурних феноменів, що фіксуються в «міжчасовому», «міжпохальному» просторі та набору динамічних механізмів переходу, що формуються в точках біфуркації, користуючись термінологією синергетики. Подібна динаміка в ситуаціях невизначеності пропонує вірогідний набір варіантів майбутнього розвитку, один або кілька з яких «підштовхнут» систему культури перейти/стрибнути на інший організаційний рівень. Ситуація, в якій опинилася сьогодні українська культура, визначається як ситуація невизначеності, відповідно, стан культури може бути осмислений тільки в логіці перехідної доби.

Всебічне та системне осмислення перехідних типів культури, осмислення сучасної ситуації переходу, на нашу думку, потребує подальшого вивчення та концептуалізації. Наука та суспільні практики – економічна теорія, політологія, філософія, культурологія, культурна політика – не демонструють ефективних механізмів управління перехідними процесами, а метою всілякої науки, як зазначав колись О. Конт є те, щоб знати; знати, щоб передбачити та передбачити для того, щоб управляти. В такий спосіб, актуальність та необхідність об'єктивного осмислення епохи переходу не викликає сумнівів. Справа ускладнюється тим, що переживання сучасною культурою перехідного стану для самої наукової свідомості постає так званою «екстраординарною» ситуацією, зазначає Т. Кун [8] – знаходженням у «міжпарадигмальному» просторі, розмиванням або відсутністю критеріїв науковості та раціональності. Аналіз нерівновісного стану культури, властивого динаміці «переходу», передбачає виділення інваріантів культури що змінюються чи зберігаються в станах переходу. Необхідно дослідити міжкультурні (міждивілізаційні) взаємодії в аксіологічних категоріях «переходу» та боротьбу традиційності/інноваційності у діахронному аспекті в сенсі часових зв'язків минулого, сучасного та майбутнього. Вочевидь, мова має йти не тільки про еволюціонування культури у часі та просторі (на перетині цивілізаційних світів), але й про вихід на якісно новий рівень внутрішньої самоорганізації культури як системи.

З методологічної точки зору перспективними виявляються синергетичні концепції «нелінійної еволюції» та «динамічного хаосу», які дозволяють наблизитися до розуміння механізмів перехідного процесу, тоді як змістовна сторона дослідження має, на наш погляд, базуватися на концепті культури як «ціннісно-процесуального феномену» (А. Канарський).

Сьогодні культура, українська зокрема, опинилася в ситуації, яку, користуючись термінологією К. Ясперса, можемо назвати «пограничною ситуацією», коли світ стоїть «обличчям до безумовного». Ситуація вибору носить глобальний характер і охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства та індивіда. Кризова свідомість все більше схильна до рефлексії не тільки когнітивного гатунку, вона схильна до практичних пошуків та рішень. Теорія циклічності та закономірності функціонування відкритих систем, що схильні до самоорганізації, – а культура належить до систем такого типу, – описує культурний процес через чергування відносно стабільних, класичних, передбачуваних періодів та нестабільних, некласичних епох, що відповідають переломним змінам в суспільстві та відзначаються хаотичною динамікою. Така діалектика розвитку переводить систему на новий рівень з певним збереженням фрагментів та структур початкового відправного рівня. Можливі і інші сценарії – руйнація старих форм, цінностей та механізмів культури, далі настає етап проектування нових програм розвитку і, нарешті, – вибудовування нової парадигми, нової інфраструктури та аксіології культури. Саме про такий перебіг подій пише В. Махлін, аналізуючи філософську спадщину М. Бахтіна у роботі «Философская программа М. М. Бахтина и смена парадигмы в гуманитарном познании» [10]. Перехідний стан культури повинен осмислюватися не в мислиневій, а в реальній цілісності конкретних форм та принципів існування. «Задача философии культуры – выявление своеобразия процессов развития системы культуры... Поскольку

предметом изучения является культура нестабильного переходного периода, то необходимо применение синергетических методов. Именно в такие периоды происходит переразложение целого, начинают изменяться параметры прекрасного, происходят процессы «бифуркации» и «аттракции», в которых возникают элементы будущих систем. Именно синергетика, изучающая закономерности взаимоперехода «порядка» и «хаоса», ставит принципиальный для исследователя культуры вопрос о непрерывности динамических процессов и конструктивности так называемых кризисных периодов» [9, с. 74-75].

Періоди стабільності в культурному процесі традиційно сприймаються як порядок, організованість, в той час як перехідні епохи визначаються в категоріях руйнування, перфарованості культуротворення, поліваріантності, інноваційних стрибків. Проте хаос та мінливість не є негативними корелятами, вони лише демонструють складний багаторівневий процес розвитку системи культури, цінностей, способів трансляції соціокультурного досвіду. В надрах нерівновісної системи, що «тріщить та розвалюється» формуються нові домінанти культури, народжуються нові люди з іншим набором соціальних претензій та психологічних якостей, вириваються з хаосу нові громадянські та художні утворення.

Загальновідомо, що одним з найплідніших для української літератури періодів був період соціально-політичної «ломки» кінця XIX – початку XX століття – поезія, публіцистика, драматургія, образотворчість цього періоду складають золотий фонд національного мистецтва. В епоху криз свідомість, художня в першу чергу, шукає підвалини свого існування не в раціоналістичній традиції, яка здається такою, що вичерпала свій потенціал, а в ірраціональних шарах – в першу чергу, в міфології, прадавній художній образності, найглибінніших архетипних шарах свідомості. М. Бойчук та його мистецька школа звертаються до візантизму, прастарої традиції дохристиянських та киеворуських часів. Характерною є творчість представників «Празької школи» та вісниківців, авторів «Літературно-наукового вісника» (1933-1939, «Вісник»). Празька школа українських поетів склалася у середовищі політичної (петлюрівської) еміграції переважно із студентів українського Вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, Карлового університету та Української господарської академії в Подєбрадах та проіснувала з 1922 р. до середини 40-х років XX ст. До літературної громади входили Є. Маланюк, Ю. Дараган, «пражани» О. Стефанович, Г. Мазуренко, О. Ольжич, О. Лятуринська, «подєбраданці» Л. Мосендз, Н. Лівичка, О. Теліга, «варшав'янин» Ю. Липа, пізніше до них приєднався Ю. Клен. Про їх єдність говорять ідеологічна та художньо-естетична спорідненість. Д. Донцов назвав їх «трагічними оптимістами», зазначивши, що вони стали авангардом, сильним і відважним, нового мистецтва. Драма українського історичного життя на тлі європейської історії сформували їх новий погляд на національне буття, українську людину. Під впливом ніцшеанського культу сильної особистості формується концепція вольової людини (поетичні образи державного діяча, лицаря), література стає засобом націотворення, протиставляється попередньому етапу етнографічно-побутового народництва. У героїчній минувшині шукались «обриси і символи державності». Поезія «пражан», сповнена націєтворчою романтикою, історіософськими та культурософськими алюзіями, міфологічними мотивами, сліпучою ностальгією за втраченим, є втіленням суб'єктивної екзистенції [11, с. 4-6]. Нова українська культура проривалась крізь усталені системи цінностей та форматів XIX століття, заявляючи нові парадигми розвитку на наступне XX століття.

Перехідний тип культури виділяється не тільки типологічно, але й верифікується конкретним соціокультурним матеріалом, виступає як «сміслова цілісність культурної епохи» [4]. Такий перехід є історично обумовленою цілісністю культурних цінностей та феноменів, що знаходиться між стійкими типами культури, з притаманними їй системотворчими змінами даних цінностей, процесів та феноменів та невизначеністю подальшої динаміки. Аналіз культурної динаміки вимагає необхідність використання в якості критеріїв структурування системи універсальї культури як інваріантів її цілісності. До таких інваріантів можна віднести значущі та прийнятні з точки зору соціального досвіду цінності людини і суспільства; суб'єкта (спільноти суб'єктів) культуротворення та їх діяльність у якості таких; не репресивні методи трансляції культурної інформації, норми та інструменти соціокультурного досвіду; семіосферу культури. Розгляд динаміки останньої потребує подальшого особливого дослідження.

Попри непередбачуваний характер динамічних процесів у перехідному типі культури, він демонструє певні системні риси, що виражаються в еволюції аксіологічної сфери окремих особистостей, певних шарів соціуму, та з часом, всього суспільства. з необхідністю формуються нові культурні парадигми, які не можливо далі ігнорувати (особистісний вибір) чи приховувати (соціополітичні примуси). Особистість як суб'єкт культуротворення заявляє нові претензії на участь не тільки в суспільних процесах, але

і в процесах культурних, починає сповідувати нові смаки, формулює свіжі запити, які попередня система культури не може/не хоче задовольнити. Поступово з'являються такі соціальні інститути та механізми культурної діяльності, які покликані задовольнити виклики системи, що народжується, та запити нової людини. На початку культурні інституції, цінності, мистецькі форми, образи культурної свідомості та діяльності мають характер «гетерогенних», компромісних форм, що утримують в собі «рудименти» старої культурної системи, проте яскраво демонструють «ферменти» майбутніх культурних утворень, цінностей, творчості. Найреволюційнішими стають зміни в способах трансляції соціокультурного досвіду та парадигмальні новоутворення в семіотичній сфері культури. Зміна типу носія інформації завжди була одним з ключових факторів культурної еволюції (від виникнення писемності, через друк, аудіальні, візуальні засоби збереження та розповсюдження інформації до електронних мережевих систем сьогодення). Тип носія інформації певним чином визначає тип культури, сьогодні маємо справу з типом так званої «screen culture» або екранної культури (ця теорія в свій час була блискуче розроблена в українській культурології В. Скуратівським).

Заслугове на увагу дослідження, присвячені аналізу власне динаміки перехідного типу культури, який передбачає кілька зрізів дослідження [1; 4; 9]. В межах діахронного аспекту аналізу варто розглядати зв'язок минулого, сьогодення і майбутнього. Все починається з порушень наслідування цінностей та традицій, перфарованості семіосфери, дивіацій у інтерпретації знаків та значень. Кризь «розриви та тріщини» старої культури, застарілих комунікацій чи незадоволеного запиту прориваються нові культурні інновації, нові продукти, нові інституції. Вони часто-густо бувають недолугими, виглядають потворними, епатажними з точки зору попередньої культури чи поколінь, але в них проглядають елементи прийдешнього, привабливого для тих піонерів, хто відчуває неминучі зміни. На другому етапі такі розбіжності та розриви стають відчутними на рівні масової свідомості. Не тільки піонери та новатори інтуїтивно наближають хвилю нового, але й «людина маси» вже знаходиться в ситуації особистісного вибору, мусить приймати нові формати спілкування, культурного виробництва та споживання. Інновації та традиції співіснують на рівні «побутового» знання та поведінки, вони потребують не тільки теоретичного осмислення та концептуалізації, чим займаються професіонали, вони вимагають особистісного рішення, щоденної діяльності. Традиційне, загальноприйняте не тільки співіснує в часі та просторі з новонародженими структурами і цінностями, воно взаємодіє з новим, інноваційним, яке виглядає лякливим, руйнуючим звичайне, освоєне. Таким чином, старе виглядає в очах пересічної людини «культурним», тоді як нове виглядає як «антикультурне», спотворене. Більшості людей емоційно важко не тільки усвідомити такі зміни, але ще важче зміни прийняти, відмовившись, так би мовити, від «віри предків».

Логічним, виходячи з цього, виглядає третій етап, що позначений виникненням конфлікту між двома образами належного, обумовленого підпорядкованим становищем традиції. Виникає необхідність продуктивного вирішення наочно сформованого протиріччя, а це, в свою чергу, фіксує народження нових феноменів, цінностей, структур, що складають основу майбутнього типу культури. Така схема скоріше виглядає як ідеальна; реальність, як правило, не так жорстко регламентована і може демонструвати різні сценарії переходу. Заслугове на увагу ідея, що «в нелінійному середовищі, яким є перехідний тип культури, діють кооперативні ефекти, які в точках біфуркації можуть призвести до непередбачуваних наслідків в динаміці перехідного типу культури» [4].

Наступним зрізом дослідження перехідного типу культури варто розглядати синхронний аспект. В межах синхронного аналізу варто оцінювати взаємодію співіснуючих сучасних культур між собою на рівні виявлення динаміки та взаємопереходу сутностей. Підсилюються універсалістські тенденції, які викликані глобалізацією культури, що призводить до формування якісно іншої культурної цілісності. У той же час, міжкультурна взаємодія, аналізована з точки зору партикуляризму, свідчить про «підвищення рівня складності культури як системи, яка в перехідному типі набуває все більш диференційований характер» [4]. Кардинальні зміни відбуваються в структурах різного рівня – вони помітні як на рівні субкультурних, архаїчних утворень, так і на рівні національних і цивілізаційних утворень. Динаміка та характер таких змін для певних культур чи культурних утворень можуть бути конструктивними, для інших культур – деконструктивними. Сучасні процеси міжкультурної взаємодії є предметом широкого професійного дискурсу, адже такі процеси характеризуються високим ступенем невизначеності та неперевіреною прогнозованістю.

Нарешті, до аналізу перехідного типу культури пропонуємо долучити ще один інструмент чи рівень – персоналістичний. Предметом аналізу має стати взаємодія особистісного, суб'єктивного та об'єктивного зрізів культури. Доцільно розглядати культурно-історичний процес як співвідношення зовнішньої самореалізації окремих людей

(суб'єктів історико-культурного процесу) та вже наявних у певній культурі, відчужених від конкретної людини суспільних обставин та закономірностей самоорганізації. «На цій межі напруженої взаємодії суб'єктивного, інтимного, особистісного та об'єктивного, імперсонального, відчуженого й розкривається екзистенціальна феноменологія історичного буття», зазначає С. Кримський [7, с. 56-57], наочно проступають риси перехідного періоду культури.

Методологічно-ціннісне вивчення культури перехідної епохи відбувається на перетині двостороннього осмислення «екзистенційної феноменології» культурно-історичного процесу. Перша (внутрішня) сторона повинна осмислюватися з позицій персоналістичної філософії, «з виходом на сенсожиттєву... проблематику» [7, с. 57]. Сферою вивчення стає особистісний, трансцендентний світ, суб'єктивні акти людського існування, що непідвладні генералізації. Особистість у такому сенсі розглядається не як одиничне, підпорядковане закономірностям загального, а як унікальне, неповторно-ціннісне. Друга (зовнішня) сторона історичного процесу переходу розкривається в категоріях раціонального, науково-філософського дослідження окремих спільнот і людства в цілому, феноменального, об'єктивованого світу. Перший, внутрішній вимір історії за образним виразом Л. Шестова, належить «Іерусаліму», а другий, зовнішній – «Афінам» [7, с. 57]. В умовах перехідного типу культури самореалізація окремих людей з їх волею, смаками, творчими здібностями та обмеженнями в умовах конкретної соціокультурної системи представляється напруженим комунікативно-смісловим полем, де проявляються загальнолюдські, вічні, інваріантні форми культури. Суб'єктивне та об'єктивне, особистісне та імперсональне стикаються. Через таку напружену взаємодію розкривається сутність людського існування, екзистенційна феноменологія, що виявляє і інваріантні культурні форми, і специфічні риси конкретної епохи.

Отже, підводячи підсумки, відзначимо, що дослідження феномену переходу, перехідних станів у культурі демонструє процес подальшої концептуалізації. Значущим моментом в осмисленні культурно-історичного процесу є усвідомлення зміни стабільних культурних епох/періодів/станів на перехідні. Системний підхід, поширений в культурологічному пізнанні, актуалізує тематику багаторівневого нелінійного розвитку культури, зміни культурних парадигм, вияву цивілізаційних зрушень і виявляє феномен існування специфічних ситуацій переходу від однієї культурної цілісності до іншої. Специфічність переходу повинна визначатися за антропними, а не метафізичними чи природними характеристиками. Перехідний стан культури розглядається як такий фрагмент культурно-історичного процесу, коли наявна культурна дійсність пододала межі попереднього, якісно визначеного культурного стану (типу культури), але ще не набрали критичної маси характерологічних рис цілісності нового типу, визначеності та самототожності нової якості. Перехідний тип культури передбачає наявність історично обумовленої сукупності культурних феноменів, що фіксуються в «міжчасовому» просторі та набору динамічних механізмів переходу, що, користуючись термінологією синергетики, формуються в точках біфуркації.

Аналіз нерівновісного стану культури, властивого динаміці «переходу», передбачає виділення універсалій, інваріантів культури в станах переходу. Системні взаємодії різних культур та цивілізаційних утворень осмислюються в аксіологічних та праксеологічних категоріях «переходу», боротьба традиції та інновацій вивчається у діахронному аспекті в сенсі часових та ціннісно-процесуальних зв'язків минулого, сучасного та майбутнього та оцінюється скоріше як взаємозбагачення та обмін, ніж як антагонізм. Третім аспектом аналізу є перетин та взаємодія суб'єктивного та об'єктивного зрізів людського існування в термінах екзистенційної феноменології історико-культурного буття. В умовах перехідного типу культури зовнішня самореалізація окремих людей представляється напруженим комунікативно-смісловим полем, де проявляються як загальнолюдські, вічні, інваріантні форми культури, так і специфічні риси конкретної (перехідної) епохи. Аналіз еволюціонування та виходу культури як відкритої системи на якісно новий рівень внутрішньої самоорганізації становить подальші перспективи дослідження.

Бібліографічні посилання:

1. Аверинцев, С. С. Ми покликані у спілкування / С. С. Аверинцев. /Софія – Логос.- Словник – К. : Дух і Літера, 1999. – 464 с.
2. Ахизер, А. С. Труды / А. С. Ахизер. – М. : Новый хронограф, 2006. – 567 с.
3. Библер, В. С. От наукоучения к логике культуры: два философских введения в XXI век. / В. С. Библер.- М. : Политиздат, 1990.-413 с.
4. Горелик Н. В. Динамика переходного типа культуры (На примере Республики Беларусь): 24. 00. 01: автореф. дис.... канд. филос. наук /Горелик, Наталья Владимировна; Москва, 2006.- 201 с. (РГБ ОД, 61:06-9/438)
5. Данилов, А. Н. Переходное общество: Проблемы системной трансформации /А. Н. Данилов.- Мн. : 170

ООО «Харвест», 1998.-432 с.

6. Кондаков, И. В. Самосознание культуры на рубеже тысячелетий /И. В. Кондаков.- *Общественные науки и современность*.- 2001.- № 4. С. 138-148.

7. Крымский С. Б. Инварианты цивилизационного процесса// *Цивилизационные модели современности и их исторические корни* / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др. Под ред. Ю. Н. Пахомова. – Киев: Наук. думка,2002. – 632 с.

8. Кун, Т. Структура научных революций: Пер с англ. / Т. Кун; Сост. В. Ю. Кузнецов. М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. — 608 с.

9. Курьянова И. А. Системно-синергетические методы исследования культуры переходного типа / И. А. Курьянова // *Культура народов Причерноморья*. — 2005. — № 61. — С. 74-75.

10. Махлин В. Л. Философская программа М. М. Бахтина и смена парадигмы в гуманитарном познании.- М., 1997. – 219 с.

11. Нахлік Є. Євген Маланюк / Є. Нахлік, О. Нахлік. — К. : АртЕк,2001. — 64 с.

12. Хейзинга Й. Осень средневековья [электронный ресурс] / Й. Хейзинга.- Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Huiz/22.php

Кривда Н. Ю. Переходные процессы в культуре: теоретико-методологические аспекты.

Переход как культурная эпоха исторически обусловлена целостностью культурных ценностей и феноменов, находящихся между устойчивыми типами культуры на стадии ее динамики с присущими ей системообразующими изменениями данных ценностей, процессов и феноменов, с неопределенностью дальнейшей динамики. Анализ культурной динамики требует использования в качестве критериев структурирования системы инвариантов культурной целостности. К таким инвариантам отнесем социально значимые и приемлемые с точки зрения социального опыта ценности человека и общества; субъекта\субъектов культуротворчества и их деятельность в качестве таковых; методы трансляции культурной информации, инструменты социокультурного опыта; семисферу культуры. Методологическими принципами осмысления перехода являются: диахронный анализ (взаимодействие прошлого, настоящего, будущего), синхронный анализ (межкультурное взаимодействие наличных культур) и персоналистический анализ (коммуникативное смысловое поле культуры как взаимодействие субъективного и объективного).

Ключевые слова: культура, переходный тип культуры, культурные инварианты, методология изучения переходного периода культуры.

Kryvda N. Transitional processes in culture: theoretical and methodological aspects.

Transition cultural era is historically determined by the integrity of cultural values and phenomena, between stable types of cultures under its dynamics with its backbone changes in data values, processes and phenomena with the uncertainty of further dynamics. Analysis of the cultural dynamics requires the need to use the invariants of cultural integrity as criteria of structuring the culture. These invariants take socially meaningful values of man and society, the subjects of cultural as creators and their activities as such, methods of transmission of cultural information, tools of socio-cultural experience; semiosphere culture.

The analysis of the transitional culture includes several levels of the study: First, the diachronic aspect of the analysis examines the relationship of the past, present and future. Through the «gaps and cracks» of previous culture, outdated communications or unmet demand break new cultural innovations, products, and institutions. They look ridiculous or shocking, but they demonstrate the elements of a new future, appealing to everything who is the leader of inevitable change. Then, the differences are noticeable on the level of mass consciousness. Not only are the pioneers and innovators, but the «mass man» is in a situation of choice, must accept new formats of communication, cultural production and consumption. Innovations and traditions, coexisting on the level of «everyday» knowledge and behavior need not only conceptualize from professionals, but also require personal decisions on every day activities. Old values and processes look in the eyes of the ordinary man as ‘cultural’, while a new values are visible as «anti-cultural» distorted because it is difficult for the majority to accept the same changes and recognise them, abandoning the «faith of their ancestors. » Furthermore, there is a conflict emerging between the two images of essential. There is a need for a productive solution of such contradiction, and this in turn leads to the birth of the phenomena, values and structures that form the basis of future type of culture. Nonlinearity of the process generates cooperative effects that, in state of bifurcation, lead to unpredictable consequences.

Within the synchronous analysis of the transitional type of culture the interaction of modern coexisting cultures on the level of detection of the dynamics and mutual transitions entities is assessed. Amplified universal tendencies are caused by the globalization of the culture, which lead to the formation of new paradigms of cultural integrity. Intercultural interaction demonstrates the complexity of culture as a system that in the era of transition diversificates qualitatively. In archaic as well as in civilizational formations changes may be both constructive and destructive.

Analysis of unbalanced culture that is inherent to dynamics of «transition» specifies the allocation of invariants of the culture. Intercultural (inter-civilizational) interaction are conceptualized in axiological categories of «transition», the fight of traditionalism and innovation is studied in diachronic aspect in terms of temporal relationships of the past, present and future.

The third aspect of the analysis is introduced as “personalized” one, which is the intersection of the subjective and objective and their interaction. In a transitional culture outer self-realisation of individuals seem as tense communicative semantic field, where appear both universal values, eternal and invariant forms of culture and simultaneously, specific features of “transition” period.

Keywords: culture, transitional culture, cultural invariants, methodology of study of transitional culture.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.